

*Жак-Анри Мишел**Професор Слободної универзитетна у Бриселу*

НЕОЛИТСКА РЕВОЛУЦИЈА И ПОДРЕЂЕН ПОЛОЖАЈ ЖЕНЕ

1. Ако је тачно да сва наука мора бити корисна, поставља се очевидно питање у чему се састоји та корист. Историја римског права и проучавање античких култура, као савремене науке човека и друштва, не могу за себе тврдити да имају утицаја на материјалну или производну ефикасност. Тешко се може видети неки утицај науке о прошлости на пораст бруто националног дохотка. Али ни човек ни друштво не живе само од хлеба. И човек и друштво теже исто тако моралном напретку и, једноставније речено, појединачној и колективној срећи у свим њеним облицима. Према томе, свест, упознавање самог себе и отвореност према другима, јасне и рационалне одлуке захтевају ослањање на прошлост и обраћање неисцрпном искуству које представља колективно памћење човечанства. Тако наше историјске науке откривају своју незамењиву улогу, и своје неисцрпне изворе. Таква је мисао коју бих желео да данас илуструјем подстичући ваше размишљање на поуке које верујем да се могу извући из преисторије и етнологије, а које се односе на зачетак подређеног положаја жене.

Чак и ако је тачно оно што учи генетска епистемологија Жана Пијажеа да ми никада нећемо допрети до апсолутног почетка — било да је реч о настанку људског говора, о првим рачунањима времена или о проналаску писма — захтеви једног поузданог метода морају нас убедити да треба да се упитамо о потреби сазнања о томе шта је, у сложеној стварности нашег данашњег света, оно што постоји одвајкада а шта је, насупротив томе, новина којој треба установити датум када се појавила. Ето разлога због кога ћу, уз сву опрезност, ризиковати да установим неколико почетних хипотеза.

Тако прихватам да ропство тешко да је настало пре неолита (на то ћу се вратити). На исти начин, и то је важније, полазим од тога да је разлика у положају мушкарца и жене била мање изражена током веома дугог периода палеолита (старијег каменог доба), него што је данас и што је била у време неолита.

У том погледу позваћу се на доказе које пружа индоевропска лингвистика, а познато је — у том погледу нам доказе даје и српскохрватски који је сачувао неке трагове у промени именица мушког рода — да се разликује род живих и неживих предмета, а и мушки и женски род се подводе под прву групу, под живе ствари и не разликује се међу собом. Али, како заједнички индоевропски језик не дозвољава да се вратимо даље од неолита античког света, у мери у којој је то могуће, треба испитати целину од неких пет хиљада језика који су данас познати. Из њих се закључује да велики број њих не прави разлику између мушког и женског рода, као што је случај, примера ради, у турском и у језицима америчких Индијанаца.

2. Приметио бих још како су присталице једнакости жена и историчари феминизма подељени у погледу питања да ли неједнакост жене има везе за општом појавом неједнакости међу људима. Зашто мушкарци и жене немају исти положај у односу на својину и власт? Зашто има богатих и сиромашних? Зашто неки владају а други су потчињени?

Сматрам да је извесно, бар као радна хипотеза, иако ми је тешко да то докажем на несумњив начин, да у друштву које се темељи на другим неједнакостима нужно настаје и не-

једнакост положаја жене, и обрнуто: друштво које признаје једнакост између мушкарца и жене је егалитарно, то јест, оно тежи ка уклањању сваке неједнакости.

А у оквиру тих друштава која дају нижи положај жени, пада у очи како се најзначајнији изузеци увек јављају у владајућој класи, чак и када се односе само на ограничени број привилегованих особа: краљице или принцезе у владарској породици, свештенице или пророчице у кисти свештеника. Ако се боље размисли, та особеност потврђује везу о којој сам малочас говорио, која постоји између подређености жена и опште неједнакости у друштву.

Овом што сам изнео као провизорни постулат, додао бих још једно опште запажање, које ми се такође чини основним. Једнакост није неки природни закон. Када се размисли, то је брз значаја, јер се природе не тиме стварност у којој су људи и друштво. Утолико горе по присталице социобиолошке теорије. Довољно је да је једнакост међу људима, у оквиру друштва, један захтев културе. То иде у прилог моје идеје о месту појединачне и колективне воље у друштву и моје хипотезе о улози коју сваки може да има у политичком поретку.

Говорећи о неједнакости или о подређеном положају, немам у виду бескрајну разноликост људских бића, везану за необичну особеност сваког од њих, која чини право богатство људског друштва за разлику од једнообразности заједница инсеката, као што су пчеле или мрави. Не, неједнакост коју имам у виду је она која је институционализована и која се преноси. Неједнакост се успоставља у једном друштву онда када се неки рађају богати или уживају привилегије већ од рођења и захваљујући самом рођењу, и када, на другој страни, други долазе на свет сиромашни, робови, потчињени и, што је посебно важно, осуђени да такви остану. Оно што ћу покушати да докажем јесте да се подређен положај жене, као и све друге манифестације општег феномена неједнакости у читавом људском друштву, о чему постоје подаци из давне прошлости и, може се рећи, од памтњека, морао јавити са превратом који се обично данас назива неолитском револуцијом.

3. Али, пре него што прибегнемо сведочанствима које нам могу дати етнографија и упоредна историја институција, треба указати на једну резерву која може довести у сумњу и саму солидност података које дају ове научне дисциплине, које сматрамо базичним. Можемо утврдити да огроман обим постојеће литературе о древним друштвима, без обзира на ком се ступњу она налазила, стоји у супротности, која може да завања, с оскудним обавештењима која се односе на положај жене и о узроцима које нам омогућавају објашњење овога положаја.

Можемо свакако жалити због те оскудице, али, ако боље размислимо, она нас не чуди. Историја, све до најновијих времена, била је дело мушкараца, који су тражили у њој одговоре на она питања која су сами постављали. У етнографији ствари још горе стоје. Истраживачи, до двадесетог века све сами мушкарци, обраћали су се за обавештења искључиво мушкарцима, који у великој мери нису знали све оно што занима женску половину њиховог друштва.

По себи разумљива идеја о општој доминацији мужјака коју они имају у свим људским друштвима је без сумње претерана, али наше могућности да је исправимо ће бити мале, све док не будемо поседовали систематске резултате анкета које би спроводиле жене, служећи се женама као информаторима. Мени није страна идеја да, због недостатка сведочења жена у сваком од пет хиљада друштава која су до сада постојала, половина људске традиције до сада је била ван домашаја нашег сазнања и размисљања.

4. Потребно је, осим тога, прецизирати неке техничке термине који одређују битне особине сродства и брака и који омогућавају описивање опште типологије породичних система, и, у њиховом оквиру, положаја жене.

Потомство се рачуна или по патрилинеаритету или по матрилинеарности према томе коме дете припада, искључиво или претежно (али чешће се ради о искључивој вези), да ли мајчиној или очевој породици. Римско агнатско сродство је строго патрилинеарно, док је когнатска веза, која је истоветна с нашим крвним сродством, у потпуности двојака.

Брак је патрилокалан или матриликалан, према томе да ли ће заједница становати онде где је муж или где је жена. А склони смо веровању да је повољнији положај супруге која

наставља да живи са својим родитељима. (Међутим, брак без мануса у Риму показује како је могуће наћи начине да се у извесној мери заштити жена од злоупотреба мужа).

Системи матрилинеарног сродства, нарочито у комбинацији са матриликалитетом, иду подручу са ситуацијом која је погоднија за жену него систем патрилинеарности, мада се ипак не може говорити о правом матријархату, за разлику од деветнаестог века, када се веровало, под утицајем Швајцарца Јохана Јакоба Бахофена и његовог дела *Das Mutterrecht* (1861). У жељи да реконструише општу историју човечанства, Бахофен је веровао да је, одмах после првобитног промискуитета, настао матријархат који је претходио данашњем стадијуму патријархата. Његова грешка се састојала у томе што је помешао матрилинеарно сродство, које је несумњиво постојало, са друштвеном премоћи жене и мајке, које није нигде утврђено.

Пошто сам дао ове претходне напомене, прелазим на суштину.

5. Свако људско друштво, без обзира да ли је велико или мало, има за циљ да обезбеди репродукцију живота. Оно мора да осигура својим члановима исхрану, одећу, скровиште и безбедност. Оно мора да обезбеди продужење врсте, заштиту мајки и васпитање дече.

Док год се начин производње задржава на нивоу привреде која служи прехрањивању, друштвене структуре се заснивају искључиво или у основи на функцији репродукције, нарочито систем сродства. Преовлађује аутаркичност. Развојем средстава за производњу и преласком на сакупљачку привреду, друштвене структуре у све већој мери испољавају продуктивну функцију. Размена постаје редовна, унутар и изван групе. Отуда настанак државе и трговине.

Ма колико био примитиван начин живота, ма колико био неразвијен систем за производњу, људско друштво у целини и човек, као врста или као појединац, одређују се у односу према природи овим особинама:

— ниједан људски закон нема ону универзалност коју имају природни закони, осим, можда, забране инцеста;

— својом способношћу говора људска врста се разликује од свих других живих бића;

— својом симболичком културом, коју чини скуп веровања која владају људском заједницом и која треба да јој омогући да поднесе идеју о смрти.

Иако начин производње одређује меру развијености целокупног људског друштва и условљава или стабилност или развој, треба запазити да се људске групе у основи разликују од животињских заједница а и међусобно степеном развитка начина којима се преноси култура, која је делом утилитарна и делом симболична, без чега би ова два аспекта остала јасно одвојена.

6. Терминологија преисторије, која разликује палеолит од неолита, ма колико била општеприхваћена, није најсрећније одабрана. Најпре зато што, иако је тачно да је у првом раздобљу, које је најдуже трајало (јер се протегло на милион година), а које се зове палеолит, човек користио за рад тесани камен, ипак су људи били у стању да користе и друге материјале: кости, рогове, дрво, кожу. Ипак, оруђа од камена преовлађују. У стварности, палеолит одговара оним поступцима за одржавање живота који користе природна богатства путем лова, риболова, сакупљања дивљих биљака и природних минерала.

Када је реч о начину живота у палеолиту, номадски живот нагони човека да се сели у потрази за бољим природним условима. Једна особина номадског живота и привреде која служи прехрањивању је искључивање сваке врсте акумулације и, као непосредна последица тога, искључена је свака имовина која се може поредити другом. Истраживања у последњим савременим друштвима која живе на нивоу палеолита — у Аустралији, јужној Африци и Амазонији — показују како се људске скупине премештају не носећи са собом ништа осим нужног минимума који представљају њихово оружје, одећа и ретка оруђа која су неопходна. Номад не носи никада оно што је готово сигуран да ће наћи тамо где иде.

Једине разлике између чланова групе темеље се на њиховим личним особинама и искључене су све оне које се заснивају на пореклу, било да је реч о имовини или о власти. Мали број чланова које има свака група, који се ограничава на неколико десетина, а наспрот томе стоји природа са својим готово неисцрпним богатствима, према налазима антропо-

лога, потврдила су да је то заиста морало бити „златно доба“ за човечанство и да је човек уживао у доколици, у одмору и сну, много више него што је то могуће савременом раднику који има радну седмицу од три радна дана са по осам часова рада.

7. Наша представа о цивилизацији палеолита, коју дају археолошки подаци, непотпуна је јер се ограничава само на дрео материјалне културе. У односу на културу симбола — веровања и друштвена структура — она нам је потпуно у мраку, иако је њено постојање доказано пејинским сликарством и траговима гробница. У погледу друштвене организације људских група које су се бавиле ловом и сакупљањем хране, једино је етнографија та која нешто помаже, а посебно она о Аустралији, тако да ћемо се служити основним подацима које пружа студија А. П. Елкина *Les Aborigène australiens (Урођеници Аустралије)* (Galimard, Paris, 1967).

Када су се тамо настанили Енглези крајем осамнаестог века, Аустралија је вероватно имала око триста хиљада становника, подељених на пет племена, од којих је свако имало своју територију, културу и језик. Чему нас учи Аустралија у погледу односа мушкарца и жене у друштвима која се темеље на скупљачкој привреди?

У погледу привредно корисних активности, лов и рат, дакле — оружје, резервисани су за мушкарце. У оквиру друштва номада које се креће у потрази за храном жена је мање покретна јер има задатак да се брине о деци, коју треба хранити и подизати. А разлика је још већа када је реч о симболичкој култури: једино мушкарац има пуно право да учествује у култу и који је и ефективан и митолошки, иако жене, осим у самом чину увођења у култ (иницијација), имају своје посебне тајне митове и ритуалне игре, које стварају међу њима посебно осећање солидарности, и који их спречавају, мање или више, да се осећају инфериорним. Поред тога, оне учествују у једном броју ритуала који су резервисани за мушкарце, али као споредне особе, као пасивни сведоци или као помоћници.

Ако је веровати митовима неких племена, испрва су и жене учествовале у свим тајнама култа, заједно са мушкарцима, али су саме постепено себе искључивале. Тај податак је од суштинског значаја за оно што желимо да покажемо, а то је да и у првобитном друштву, које не зна ни за класе ни за поделу рада, жене могу имати свест о припадању посебној групи што обухвата и елементе подређености.

8. Поред тога, пример Аустралије доказује како једна од неоспорних манифестација режима неједнакости који је наметнут женама јесте чињеница да оне представљају један цењени предмет размене, не само у брачним односима, већ и у другим околностима у којима муж симболично привремено даје своју жену у одређеним приликама које се сматрају веома важним, као што су:

— међу ратницима истог племена, да би се означила њихова солидарност пре неке експедиције која се сматра веома опасном;

— у случају када припадници неке суседне групе освоје територију, да би се потврдила одлука да се неће нападати; ако је примирје прихваћено, освајачи задржавају неко време понуђене жене, а ако није, враћају их;

— споразум који окончава сукоб између две породице или мир између два племена која су била у рату увек је праћен привременом разменом жена (једино се поштује, у таквим околностима, забрана инцеста у оквиру сродничке структуре).

Шта се може закључити? Подаци из Аустралије, како се види, могу довести до закључка како и у првобитном друштву, које не зна за друштвену неједнакост и поделу на класе, већ постоји специјализација у задацима између мушкараца и жена и постоји тенденција да се појави сразмерно лошији положај жене. Отуда би се могла извући претпоставка како неједнакост на штету жене представља једну од најранијих манифестација у развоју људског друштва, тежње, коју је, како се чини, увек испољавало, да се оно пошепа и да се хијерархизује на групе, класе и редове, које се разликују у привилегијама и у подређености.

9. Искључиви критеријум обраде камена, који је већ и за палеолит дискутабилан, јер се он не своди само на тесани камен, потпуно је неадекватан да би се дефинисао неолит који је нешто сасвим друго, а не доба глачаног камена. Оно што чини од неолита револуционарни преображај, који је зачет неких дванаест хиљада година раније, када се завршава по-

следње ледено доба, састоји се у томе што су људи, од обичних паразита, који су настојали да од природе узму оно што им она пружа, постали бића која се претварају у произвођаче, који су сада способни да одаберу врсте биљака и животиња које их занимају и којим ће ускоро контролисати период раста и репродукције.

Земљорадњи и сточарству ће се убрзо придружити обрада метала, грнчарство и ткање. Отуда се јавља једна нова појава у људском друштву; групе ће од сада моћи да произведу вишак у односу на потребе, моћи ће да сакупе трајна добра, која ће затим постати преносива. Даљи резултати новог начина производње били су постепени прелазак на стална насеља, подела рада и пораст броја чланова групе и, као крајња последица, настанак градова. На крају, једна више посредна и удаљена новина коју је доносио неолит био је човек који је способан да производи вишак и самим тим заинтересован за искоришћавање другог човека, отуда се јавља ропство и, на другој страни, акумулација добара и земље, која постаје средство за производњу, изазов за пљачкаше. Тако настају отимачина и рат, најпре обична разбојништва, затим освајачки походи када присвајање пашњака и обрадиве земље постају такође начини да се неко обогати уз најмањи напор.

10. Али, овде треба повести рачуна о једној разлици између Старог света — тачније између Европе и Азије — и Новог Континента — Северне и Јужне Америке (нећемо водити рачуна о Африци и оставићемо по страни Аустралију). Док у погледу земљорадње постоји паралела, житу и пиринчу Евроазије одговара кукуруз Централне Америке и суседних области, у погледу сточарства постоји велика разлика између Старог света, богатог домаћим животињама свих величина и Америке која располаже само псима, ћуркама и, у Анди-ма, ламама, али у ограниченом броју. Посебно ће крупне животиње, магарци, коњи и волови, дати печат евроазијском неолиту, а коњ је био тај који је створио краљевства ратника и освајача, склона непрекидним сукобима, тако да су земљорадња, а још више сточарство, истовремено и били извор среће за човечанство, уклонивши сенку неизвесности која увек бди над сакупљачком привредом, али је и извор несреће због организованог насиља, изложена промишљеном масакру и освајањима која не престају. Овде лежи корен трагичног парадокса, од кога трпимо почев од тог евроазијског неолита који је од истих нових извора богатства учинио и оруђе живота, али и смрти, сигурности и опасности, наде и терора.

Сасвим је другачија слика коју нам пружа Нови свет где је, због одсуства домаћих животиња, а посебно коња, неолит ограничен на неразвијену земљорадњу, која ће успоравати развој краљевства Ацтека у Мексику и царства Инка у Перуу све до недавних времена када је дошло до европске инвазије. Тако четири или пет миленијума одвајају најразвијеније међу Америндијанцима од шпанских конквистадора пред којима су подлегли готово без борбе и пред којима нису имали ни најмање наде на успех. Један додатни парадокс представљају Индијанци Северне Америке, мање бројни и расути на много већој територији, али они су успели да пруже отпор англосаксонским освајачима још три века с енергијом безнађа. Додуше, они су у међувремену научили од Европљана да користе коње и ватрено оружје.

11. У недостатку експеримената који су темељи природних наука, али који нису примењиви на друштвене науке, систематско поређење између Старог и Новог света — што бих био слободан да назовем „контрастно противстављање“ — може, почев од неких основних закључака, осветлити неке специфичности Евроазије које одређују положај жене и које, чак и данас, отежавају положај жене у савременом друштву, без обзира којој традицији припада и, када дође у стадијум најразвијенијег друштва наше савремене цивилизације, без обзира да ли ћемо га назвати западним или постиндустријским. Међу свим елементима привредног и друштвеног живота који су у прошлости допринели доминацији мушкараца, мислим да су два имала посебну улогу: то је најпре припитомљавање великих четвороножних животиња, као што су во и коњ, а затим милитаризација неолитских царстава, што је такође повезано са гађењем коња. Наравно да постоји и трећи елемент о коме треба водити рачуна, а то је настанак државе, али ми се чини да се он меша са војничком функцијом неолитских краљевстава. Зато о њему нећу посебно говорити.

12. У погледу улоге, која је, по мени, одлучујућа, а коју је припитомљавање крупних четвороножаца играло у погоршању положаја жене, ја ћу се ограничити на само једно сведочанство, али које ми се чини изузетно важним. Реч је о Гају, римском правнику из другог века наше ере, који је нама временски најближи, а истовремено је његов приручник служио увођењу у правне науке генерација студената од почетка деветнаестог века.

Да би се схватио значај његовог текста, треба се подсетити да је римско право, од својих почетака до краја позног Царства, разликовало међу стварима које могу предмет својине две основне категорије: *res Mancipi* и *res nec Mancipi*, то јест, ствари које захтевају или не захтевају *Mancipium*, појам који је састављен од *manus*, рука, општи симбол власти или заштите, и *sarege*, „захватити“, „узети“, који означава правни акт, веома сложен за наше појмове, који служи за пренос својине над три облика богатства која су суштинска у друштву које се темељи на земљорадњи и гајењу стоке, а то су:

- крупне домаће четвороножне животиње (во, коњ, магарца и мазга);
- робови (робови су називани *Mancipium*);
- земља, то јест, непокретна имовина.

Говорећи о крупним домаћим четвороношцима, Гај пише:

II 15 (два петнаест) *Sed quod diximus, Mancipi esse... (два нечитка места) statim ut nata sunt, Mancipi esse putantur. Nerva vero et Proculus et ceteri diversae scholae auctores non aliter ea Mancipi esse putant quam si domita sunt, et si, propter nimiam feritatem domari non possunt, tunc videri Mancipi esse incipere cum ad eam aetatem pervenerint qua domari solent.*

А у погледу оног што смо рекли... што се односи на *Mancipium*... од момента рођења се убрајају у *Mancipi*. Али Нерва и Прокул, као и остали припадници друге школе, сматрају да су оне *Mancipi* само ако су припитомљене, док се за животиње које су сувише дивље, те се не могу припитомити, узима да постају *res Mancipi* тек када дођу у доба када се могу припитомити.

И са једним израженим смислом за историјски развој, Гај додаје:

II 16 (два шеснаест) *Ad ferae bestiae nec Mancipi sunt, velut ursi, leones, item ea animalia quae fere ferarum bestiarum numero sunt, veluti elephantum et camelum, et ideo ad eorum non pertinet quod haec animalia etiam collo dorsove domari solent. Nam ne domatio quidem eorum animalium illo tempore fuit constituebatur quasdam res Mancipi esse, quasdam non Mancipi.*

Али дивље звери су *res nec Mancipi*, као што су медведи, лавови и оне животиње које убрајамо у дивље, као што су слонов и камиле и без значаја је што се могу припитомити за вучу или јахање, јер се у време када је установљена разлика између *res Mancipi* и *res nec Mancipi* није још знало за њихово припитомљавање.

13. Упоредивањем ова два Гајева одломка и применивши на крупне домаће животиње правило које важи за слонове и камиле, види се да оно што одлучује да ли је човек припитомио вола или коња, јесте чињеница да ли је увезбан „вратом (за орање) или леђима (за јахање)“, другим речима, да је учињен подложним људској вољи. Пошто је за Римљане искључено да жена може наметнути послушност коњу или бику, јасно је да сама категорија *res Mancipi* представља манифестацију власти мушкараца над сировом снагом животиња. А извесно је да Римљани нису били једини који су имали овакво мишљење. Није ми познато ниједно друштво Старог света које би поверило женама дресирање и управљање крупним четвороношцима.

То је посебно изражено када је реч о коњима. Пошто се јавио после магарца у Месопотамији крајем трећег миленијума, коњ је служио једино за вучу, али и за вучу ратних двоколица, учинивши страшним у рату кочије Индоевропљана (сам коњ, као што је познато, почео се користити тек са проналаском стремена, пре око две хиљаде година, а требало је чекати на проналазак ама, почетком средњег века, да би се из њега извукла сва снага и да би могао да замени вола у тешким колима). Види се да је прва употреба коња била претежно ратничког карактера, тако да је и то био један од узрока нижег положаја жене: најпре због самог кроћења и затим због масовне употребе коња у рату, почев од другог миленијума старе ере.

Ради историјске истине, морам напоменути да и ван мита о Амазонкама жене нису савим искључене из битака, уколико је учешће нека предност... Оне су носиле оружје заједно

са мушкарцима у германским еповима а у Ирској је тек одлука једног црквеног синода крајем седмог века забранила њихово учешће у рату. Али је јасно да су то изузеци, без сумње живописни, али без суштинског значаја, као што је изузетно ретко видети жену да учествује у лову на крупну дивљач.

14. Да закључимо: подаши из палеолита и неолита, укључујући поређење између Старог и Новог света, као и налазе етнолога о друштвима која се темеље на сакупљачкој привреди, рекло би се да је истовремени настанак земљорадње и припитомљавање крупне стоке у Евроазији довело до друштвене диференцијације, до институционализоване неједнакости и, као последица тога, јавило се тешко и трајно погоршање положаја жене. Да бих поткрепио овај приврмени закључак који је од суштинског значаја за поређење између Старог континента и Новог света, проучићемо неке појединости које се односе на једно друштво северноамеричких Индијанаца, а то су Чероки.

15. Насељени на територији које је најмање три пута већа од Белгије, у данашњој Северној Каролини, с оне стране Апалашких планина, Чероки, којих је било око двадесет хиљада, представљају најбројнији народ међу Индијанцима Северне Америке, један од оних који је показивао највећу способност прилагођавања у додирима с енглеским колонијама. Те срећне околности нису им помогле и они су били жалосна жртва америчке експанзије: да би им одузео земљу, председник Џексон, супротно одлуци Врховног суда, наредио је њихову депортацију у зиму 1838—1839. и четвртина од петнаест хиљада изгнаника је настрадала током оног што је историја забележила као „стаза суза“ (trail of tears). Шачица њих (источни Чероки), сакривена у планинама завичаја, касније је добила право да остане на малом делу земље предака који се данас зове резерват Куала (Qualla).

Западни Чероки су основали републику са својим уставом, али је Конгрес Сједињених Држава 1906. то ставио ван снаге приликом оснивања федералне јединице Оклахома. У част Черокија остао је назив за слоговно писмо које је створио Џорџ Секвоја (Georges Sequoyah) почетком прошлог века и које се и данас користи (по њему је названо величанствено шиновско дрво калифорнијских шума).

На жалост, интелигенција и способност прилагођавања Черокија само су отежали задатак историчара и етнографа. Њихово уређење и стање у деветнаестом веку садрже мало трагова претходних обичаја тако да није лак задатак реконструисати друштво и обичаје Черокија из осамнаестог столећа, путем историјских метода и анализом докумената које су писали искључиво Европљани. Па ипак, тај рад се налази на добром путу и оно што је до сада учињено изгледа да је довољно за потребе нашег истраживања. Чероки-језик је добро познат и прилично раширен и код источних (око три хиљаде њих) и код западних Черокија (двадесет пет хиљада).

16. Са гледишта социјалне географије, основна јединица друштва је била село. Племе је обухватало око тридесет села, што даје просек од око три стотине за свако, иако величина јако одступа, тако да се креће од сто до хиљаду, што је дало повода Европљанима да у оно време нека од насеља сматрају градовима. Али, није сигурно да су они увек добро видели и да су верно преносили оно што су запазили.

Једини орган који се може запазити јесте збор („скупштина“), који се састајао предвече сваког дана, напољу, када је време лепо, а у „кући саветовања“ када није. То је била зграда која је доминирала сваким селом Черокија и која је окупљала све становнике који су хтели да дођу тако да је сваки од њих, било да је мушкарац или жена, могао да узме реч и да говори колико жели. Говорник је стајао док су остали седели укруг. Изгледа да је основни задатак овог скупа био пре да спречи сукобе него да их разреши, јер је у одсуству било какве власти — породичне, родовске, племенске — било мудрије избећи конфликте него их решавати. Тако је једна од основних карактеристика Черокија потпуни недостатак сваке власти и сваког облика потчињености између појединаца унутар групе или међу групама, било да је то село или род, унутар племена. Такво стање је збуњивало Европљане и настојање најпре Енглеза, а затим и Американаца да преговарају са шефовима, допринело је појави организоване власти, као и код других Индијанаца.

17. Поставља се питање шта је омогућавало кохезију друштва код Черокија. Одговор је једноставан, иако је механизам такав да може зачудити. Чероки су се делили у седам

кланова (родова), који су имали своје представнике готово у сваком селу, иако не у једнаком броју. Кланови су били одређени рачунањем сродства по мајчиној линији (матрилинеарност), дете је припадало клану мајке и селу мајке (матрилокалитет); муж је живео код своје жене, уз општу забрану родоскрвњења међу члановима рода и уз закон крвне освете: убиство једног Черокија — мушкарца или жене — праћено је осветом коју треба да спроведу браћа из истог рода и која погађа делинквента или другог члана његовог рода.

18. Оно што бих назвао основном једнакошћу између становника села или чланова племена — био би анахронизам звати то грађанском једнакошћу, јер Чероки немају политичких установа — налази се и у односима међу половима. Одмеравајући своје речи, и да не бих превише одужио, рекао бих да је Чероки-жена била исто толико једнака са мушкарцем, колико и његов брат или саплеменик (касније ћемо видети какав је положај мужа). Господар или газдарица у кући — не бих то назвао власником — а поред тога и над стоком, над пољима у којима је сама радила, она је бирала и примала кога је хтела под условом да није припадник рода коме припадају она и њен отац, а могла је и да га мења онолико пута колико жели, с тим да то не буде више од три пута годишње. И данас код Черокија из Оклахоме жена има последњу реч у домаћинству. Зато се код њих сматра да је супруга она жена која у то време спрема обед мушкарцу. Он је једино имао овлашћења према оружју, коњима, од времена када су их довели Шпанци, као и слободу да иде у лов и у рат. Као отац није имао никаква права према деци која припадају мајчином клану, штавише, ретко је он отац све деце жене са којом се налази. Чероки жене, ако не све, а оно бар неке, биле су јако наклоњене путницима намерницима, отуда не баш ласкав глас који их је био међу Европљанима и отуда појам „република сукања“ који су створили Енглези за народ Черокија у осамнаестом веку.

Гостопримство које су Чероки жене пружале Европљанима има велику, можда одлучујућу улогу у брзом развоју племена током деветнаестог века. Тако је већ поменути Цори Секвоја био мелез, као и знатан број других истакнутих вођа.

Пошто сам поменуо странце, а то су и Индијанци и Европљани, додао бих да је племе Черокија, уз један ретки либерализам и толеранцију, забрањивало сваки непријатељски акт према туђину који би се настанио на њиховој територији, под условом да живи у миру. Иако се овај став може објаснити великом територијом и смањивањем броја становника, ипак он говори о великом поштовању личних слобода које, како ми се чини, представља једну карактеристику друштва Черокија.

19. Исто одсуство власти појављује се и у ратовима које воде Чероки. Поход је најчешће предузиман на иницијативу једног ратника који је, ако је имао утицаја и искуства, окупљао групу сабораца, на чије се чело стављао. Али је сваки од њих био слободан да напусти ратиште и довољно је било да наведе неки сан који је уснио да би оправдао свој повратак огњишту. Ово нам објашњава зашто је ратничка слава Черокија била осредња у поређењу са њиховим суседима.

Иста одбојност се испољава и у индивидуалним односима, привременим или трајним, исто неприхватање идеје о примени принуде према ближњем. Чероки нису дошли ни до неке идеје која би личила на обавезујућу снагу уговора, на велико незадовољство енглеских трговаца и путника који нису могли да обезбеде код својих водича и ловаца из племена Чероки поштовање дате речи. И данас за Американце Чероки не важе за људе на које се може ослонити. Они, које су Европљани сматрали поглавицама, нису имали другу власт, осим власти убеђивања. И само племе није било у стању да наметне свим члановима поштовање оног што је одлучила већина, али треба водити рачуна о њиховом схватању индивидуалне слободе када им судимо. Када су Американци покушавали да преговарају са Чероки-Индијанцима, они су се трудили, не без дволичности, уосталом, да сазову скупштине које су желели да сматрају свеопштим.

20. Ако ми је допуштено да ризикујем тиме што ћу извући неки општи закључак, макар био сувише уопштен, о друштву Чероки-Индијанаца, онда би то било следеће: изузетан степен једнакости између мушкарца и жене, и, у оквиру племена, између свих чланова, једна изворна концепција личне аутономије, одбацивање сваког ауторитета и принуде, чи-

нили су од друштва Черокија редак пример друштва са најмањим могућим степеном алијенације.

21. После овог излета у Нови свет, у свет Черокија, који је, надам се, био поучан, и да бих се припремио за повратак на наш Стари континент у време неолита, на коме, све у свему, још увек живимо, бацно бих поглед на општи развој брачног система и структуре средстава, окакве каквим их је изврсно описао пре пола века најистакнутији представник француске етнологије.

Марсел Мос (Marcel Mauss) је био тај који је 1924. године у својој *Расправи о поклону (Essai sur le don — forme archaïque de l'échange)* показао да архаична друштва, иако не знају за појам уговора и размене, врше, на широком простору и у обиљу варијанти, непрекидну размену између сталних учесника у облику дарова и уздарја, с тим што сваки поклон ствара обавезу за обдареног, тако да се она разликује од данашњег поклона, и зато бих ја употребио термин реципрочних даривања да бих избегао мешање са савременом терминологијом. Када је реч о њиховом предмету, некада су то уобичајена добра, некада су сасвим посебна или су услуге, а дешава се да се неко обдари некорисним стварима или оним које служе престижу, али оно што је суштински важно за нашу тему — ове трансакције обухватају и жене.

22. У том погледу је веома важан допринос разумевању система средстава и механизма брака, који је дао Клод Леви-Строс (Claude Lévy-Straus) у свом раду *Елементарна структура родства* (1974): најпре је установио да је забрана инцеста једини обичај који представља истовремено и облик правног правила у оквиру сваког друштва и свеопшти природни закон читавог људског рода. Он је установио да ова забрана има за циљ да, из генерације у генерацију, обезбеди промет жена и, заједно са њима, добара услуга између људских група. Да би добио жену из друге групе, човек мора да понуди жену из своје, најчешће своју сестру. Тако настаје то правило, које је открио Леви-Строс, али које је посебно јасно формулисао Морис Годлије (Maurice Godlier), кога би романисти требало боље да упознају: сваки женидни систем се заснива на избору између две могућности. Или муж препушта контролу над својом сестром да би задобио контролу на жени или, на супрот томе, он задржава контролу над сестром, али се одриче контроле над супругом. Запамтите зашто ово правило заслужује пажњу романиста, оно подразумева два облика брака у Риму, са или без мануса, и тако ово универзално правило етнолога, овом једном али значајном појединошћу показује да је римско право усвајало сваку од могуће две алтернативе, а такав пример није ми познат код других народа. Или је можда то последица мог незнања и можда истраживања пружају супротне доказе?

За жаљење је што романисти нису довољно упознали етнологе, као уосталом и друге стручњаке за класичну антику, са зачуђујућим упоредним постојањем у току најмање пет векова два сасвим супротна облика брака у приватном праву Римске Републике.

Насупрот сложеним друштвима где је избор брачног партнера мање-више слободан у оквирума забране инцеста, Клод Леви-Строс приказује основну структуру средстава у којој обичаји одређују коју жену у првом реду треба узети за супругу. То је најпре сестра од стрица или тетке: ћерка од очеве сестре, то је патрилинеарна кузина, или ћерка ујака, матрилинеарна кузина (што је најчешће) или и једна и друга (билатерална кузина или индиферентна кузина). У мањој мери од сестре од тетке или ујака, такође се налази као првенствени избор ујак и сестричина. Овде је лако уочити како забрана инцеста, као једно негативно правило, које говори са ким није дозвољена веза, брак између брата и сестре од тетке се јавља као позитивно правило, које одређује са којим партнером је женидба обавезна или пожељна.

23. Овде ћемо се такође позвати на једно откриће француске етнографије које се односи на Средоземље, а које је, баш зато, још важније за римски антички свет. Реч је о студији Жермена Тилијон (Germaine Tillion) која носи наслов *Харем и нећаци (Le harem et les cousins)*, објављене 1962. године. Његов дуг боравак у исламским друштвима, берберским или арапским, из Северне Африке, омогућио је аутору закључак да постоји један општи модел, како на северу тако и на југу Средоземља, који важи без обзира на религију (било да је хри-

шћанска, јеврејска или муслиманска), по коме забрана инцеста, ако не у погледу физичке везе, а оно бар у погледу брака, има мању снагу од правила, које прихвата Клод Леви-Строс, по коме треба узети за жену најближу рођаку ван оног круга с којим је брак забрањен, а што се своди на побочну сродницу четвртог степена сродства, и то без обзира да ли по једној или другој линији.

Зашто се међусобно узимају ови сродници? По свој прилици, да би породична имовина била сачувана, али и зато да би се избегла веза са непознатом особом у било ком облику, да би се избегао ризик контакта са туђинком и обавеза да се прихвати придошлица.

24. У овом погледу нам је римска традиција оставила сведочанство, које је, иако усамљено, тако речито да нас овлашћује да претпоставимо како је римско друштво поступало веома слично са данашњим Арапима, Берберима и Сицилијанцима. Ради се о говору који Тит Ливије приписује скромном ветерану 171. године наше ере.

ТИТ-ЛИВИЈЕ 42, 34, 1-4 Sp. Ligustinus Crustumina ex Sabinis oriundus. Quirites, pater mihi iugerum agri reliquit et parvum tugurium, in quo natus educatusque sum hodieque ibi habitato. Cum primum in aetatem veni, pater mihi uxorem fratris sui filiam dedit, quae secum nihil attulit praeter libertatem pudicitiamque et cum his fecunditatem quanta vel in diti domo satis esset. Sex filii nobis, duae filiae sunt, utreque iam nuptiae. Filii quattuor togas viriles habent, duo praetextati sunt.

„Зовем се Спирије Лигистин, из племена Крустумина, пореклом сам из Сабина, Квирити. Отац ми је оставио југер земље и скромну кућу, у којој сам рођен и одгајен и у којој још живим. Чим сам одрастао, отац ме је оженио ћерком свог брата, која ми је донела само статус слободне и скромности а поред тога и плодност која је достојна богате породице. Имамо шест синова и две кћери, обе су удате. Четири од синова носе тогу одраслих, а два најмлађа дечачку претексту“.

25. Вративши се римском античком свету, подсетио бих да је супруга у браку без мануса, несумњиво током читаве историје институција правно и фактички имала највећу могућу слободу, захваљујући слободи без преседана да се разведе, потпуној независности у управљању својим добрима, јер брак без мануса не доводи до мешавине имовине и не изазива никакву обавезу узajамног помагања, нема чак ни обавезе издржавања... Али ова оаза независности које је класично римско право пружало удатој жени — под условом, наравно, да има имовину, — остала је без сутрашњице и без следбеника. Јустинијан и, ближи нама, Наполеонов кодекс су везали за брак пословну неспособност жене коју чак ни савремена законодавства нису потпуно уклонили.

26. Да ли се могу усудити да закључим? Било да је реч о равницама или планинама Северне Америке, о средишту амазонских шума, Бушманима Северне Африке или о целом простору Океаније, верујем да су слобода и једнакост, и пре него што се могу противставити Старом континенту, достигли врхунац у оквиру друштава које не знају за гајење крупне стоке, нарочито коња који је убрзо почео да се користи за војне циљеве. Чак и када их европско освајање, ако не потпуно уништило, наставило да их немилосрдно сузбија тако да им данас прети ишчезавање, друштва која не познају писменост, која су заснована на скупљачкој привреди или на земљорадњи без сточарства, пружају нам корисне лекције које, више но икад, подстичу на размишљање.

Убеђен сам да је боље спречити сукобе него их лечити — јер спадам у правнике који су дубоко скептични када је реч о људској правди. Убеђен сам да слобода захтева право сваког да узме реч и да буде саслушан и, да се вратимо предмету којим се посебно бавимо, верујем да једнакост мушкарца и жене захтева да она задржи важан део имовине, без обзира у ком облику, и да јој буде доступно учешће у доношењу политичких одлука. Питам се да ли наша савремена друштва, сувише велика, сувише угњетачка и мушка, могу да допусте остварење једног тако радикалног захтева. Оно што поуздано знам то је да је упоредна историја институција, више него било која друга област знања, у стању да нам баца светло критике на наше људске вредности, које представљају за наше време један од најтежих подухвата, али, по мени, неопходних.

Прево О. С.

Dr Jacques-Henri Michel
Professor at the Free University in Brussels

NEOLITHIC REVOLUTION AND INFERIOR STATUS OF WOMAN (Summary)

The topic of this article is a frequently discussed one — the roots of inferior position of woman in the early history. By using anthropology and linguistics new elements are searched for the causes of deterioration of that position in course of the Neolithic. Even in societies without exchange of goods and differences in property status, the position of woman may have specific characteristics, as is the case of Aborigines in Australia where woman participates in some cults together with men, but is excluded from others with a tendency of widening that exclusion. Woman is given as a pledge for solidarity and peace and a kind of guarantee for adhering to peace. While comparing the relationship between sexes in Euro-Asian societies and those in the New World (North and South Americas), one can see that the position of woman is considerably better with the „Indians“, which is witnessed by the case of Cherokees where women enjoy relative sexual and social freedoms. One of the causes is related to early economy and domestication of cattle, especially the large-size one, which in Roman law falls under the *res mancipi* regime. Americas did not have such kind of cattle, except lama, while horse, donkey and mule were very useful in economy and war at Euro-Asian peoples. Since such animals require strong masculine hand, the reputation of men was based on this fact, too.

This explains the conspicuous difference in the position of woman at the two groups of peoples. Before domestication of cattle, primitive societies knew of high level of equality and democracy which includes relations between men and women. Consequently, it is necessary to provide in contemporary societies, too, in order to achieve democracy and equality between the sexes, the right for everyone to speak freely, equal property rights for women, admitting them to political decision-making, etc. However, this is going to be rather difficult in contemporary oppressive and masculine civilization.

The article is full of valuable information concerning original democracy, relationship between sexes, mentality of American Indians, especially Cheyennes. Literature referred to is also rich, such as works by A.P. Elkin, Claude Levy-Strauss, Marcel Mauss, and Germaine Tillion.

dr Jacques-Henri Michel
professeur à l'Université libre de Bruxelles

LA RÉVOLUTION NÉOLITHIQUE ET L'ORIGINE DE L'INFÉRIORITÉ DE LA CONDITION FÉMININE

Résumé

L'auteur, qui est professeur à l'Université libre de Bruxelles, discute d'un thème très important et souvent débattu, à savoir des origines de l'infériorité de la condition féminine dans l'histoire la plus ancienne. Utilisant les acquis de l'anthropologie et de la linguistique, il recherche les nouveaux éléments et les nouvelles causes de la détérioration de la condition féminine au cours du néolithique.

Même dans les sociétés dans lesquelles les échanges et les différences de fortune n'existent pas, la situation de la femme peut avoir des caractéristiques spécifiques. Tel est le cas, par exemple, des Aborigènes en Australie, où la femme participe à certains cultes avec l'homme, tout en étant exclue de plusieurs autres, avec la tendance à élargir le nombre des cultes auxquels elle ne participe pas. La femme est la gage de solidarité et de paix, une sorte de garantie que la paix sera respectée. En comparant les rapports entre les sexes dans les sociétés en Europe et en Asie, à ceux qui existent dans le nouveau monde (l'Amérique du Nord et l'Amérique du Sud), on peut noter que chez les „Indiens“ la situation de la femme est nettement meilleure. C'est le cas notamment

des Indiens Cherokee ou la femme jouit d'une certaine liberté sexuelle et sociale. Une des raisons de cette situation, raison dont l'histoire ne tenait pas compte jusqu' à présent réside, de l'avis de l'auteur, dans une circonstance liée aux débuts de l'économie et de la domestication d'animaux. Le gros bétail (qui collo dorsove domair) relève du domaine du res mancipi et il est soumis au régime spécial de commerce. En Amérique, à l'exception du lama, il n'y a pas de gros bétail, tel que les chevaux, les ânes, les mules, qui jouent un grand rôle dans l'économie et dans les guerres des peuples d'Europe et d'Asie. Ce gros bétail exige une main d'oeuvre masculine, ce qui est une raison de plus pour l'augmentation du pouvoir et du prestige de l'homme dans la société.

Cela explique la grande différence de la condition féminine chez ces deux groupes de peuples. Avant l'introduction de la culture du gros bétail, les communautés primitives se caractérisent par un haut degré d'égalité et de démocratie, qui s'applique aussi aux relations entre les hommes et les femmes. On peut en conclure que dans la société contemporaine, pour assurer la démocratie et l'égalité des sexes, il faut assurer le droit à chacun de dire ce qu'il pense, la femme doit avoir les mêmes droits matériels et l'accès à la vie politique, ce qui est difficile à réaliser dans la civilisation contemporaine qui est oppressive et masculine.

L'article contient des données précieuses sur la démocratie primitive, sur les rapports entre les sexes et sur la mentalité des Indiens américains, notamment des Cheyennes. L'auteur utilise une large bibliographie, surtout les travaux de A. P. Elkin, de C. Levy-Strausse, de Marcel Mauss et de Germaine Tillion.